

Orosz–ukrán konfliktus: szexuális erőszak – a háború természetes velejárója?

A kérdésre rögtön válaszolva: nem kellene hogy az legyen. A realitás viszont sajnos mást mutat. Meglepő módon a háború idején elkövetett szexuális erőszak sokáig tabutéma volt. Ebben a meglepő faktor talán az, hogy sokáig a humanitárius szervezetek sem foglalkoztak a kérdéskörrel különösebben. A részbeni áttörést véletlenszerű dolgok hozták: egyrészt a felfedezéssel, hogy a nemi erőszak elkövetésétől számított 72 órán belül a HIV gyógyítható, a nemi erőszak áldozatainak kezelése már kvázi élet-halál kérdéssé vált, és így előrekerült a prioritási listán. Másrészt a Közép-afrikai Köztársaságban békefenntartók által 2013–2014-ben elkövetett szexuális visszaélések és az azokkal járó botrány is felszínre hozta azt, ami addig is nyilvánvaló volt: a szexuális erőszakkal mint humanitárius problémával külön foglalkozni kell.

Pedig háborúban a nemi erőszak alkalmazása nagyon régóta hadviselési módszerként alkalmazott. Ilyenkor általában az ellenfél feletti felsőbbrendűséget juttatják kifejezésre, vagy a társadalom demoralizálását akarják elérni vele. Az ISIS például azt hirdette, hogy mivel a jazidiek hitetlenek, ellenük következmény nélkül lehet nemi erőszakot elkövetni. A következmények a szexuális erőszak áldozatai és az egész társadalom számára nagyon súlyosak és hosszan tartók: sokszor az áldozatot akár a gyermekeivel együtt a családból, törzsből kiközösítik, így nemcsak szociálisan, hanem gazdaságilag is ellehetetlenül; vallási vagy szociológiai okokból az áldozatok gyógyításáról, a nemi erőszakból létrejött terhességről, HIV-fertőzésről vagy nemi betegségekről nem lehet beszélni, és így segítséghez sem lehet fordulni.

A kutatások azt mutatják, hogy háború idején alapvetően három okból követnek el szexuális erőszakot: stratégiai okokból, opportunizmusból vagy azért, mert azt tolerálják. A megelőzés és a felelősségre vonás szempontjából a stratégiai okból történő elkövetés a legnehezebben kezelhető, hiszen ilyenkor az elkövetés mögött hierarchikus vagy kollektív akarat húzódik meg, az ellenfél szisztematikus támadásának része. Az egyéni elkövetések hátterében általában vagy az áll, hogy más is csinálja, vagy pedig, ezzel kombinálva, hogy a hierarchia, ha nem is várja el, de tolerálja az ilyen erőszakot. A kutatások azt mutatják, hogy az individualista elkövetések gyakoribbak a szisztematikusnál.

A nemzetközi jogi szabályozás teljesen kielégítőnek mondható és nem tesz különbséget az elkövetés motivációi között. Mind a genfi egyezmények, mind azok kiegészítő jegyzőkönyvei, mind a Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma egyértelműen tiltja a szexuális erőszak különböző formáit, úgy explicit, mint implicit módon.

Az elkövetőket vizsgálva arra jutottak a kutatások, hogy mindenféle fegyveres szervezetek – nem állami, állami szereplők vagy multinacionális erők – tagjai követnek el szexuális erőszakot. Ugyan szeretnénk erre a jelenségre tipikusan mint messi, fejletlen államokban nem állami szereplők által elkövetett cselekedetekre gondolni, sajnos épp az orosz–ukrán konfliktus is mutatja, hogy ez nem távoli probléma, semmilyen értelemben. Ugyanakkor az is igaz, hogy nem minden fegyveres csoport érintett: egy afrikai konfliktusokat vizsgáló, 9 évet felölelő kutatás szerint 20 afrikai konfliktus 177 fegyveres szereplőjének 59%-a nem követett el szexuális erőszakot, vagy legalábbis nem jelentettek ilyet, ugyanakkor az is igaz, hogy nagyobb a valószínűsége annak, hogy állami fegyveres erők által elkövetett atrocitásokról jelentenek. Mindez azt jelenti, hogy mindenféle fegyveres csoport tagjai lehetnek elkövetők, és az általános látencia igen magas. Kevésbé beszélünk róla, hogy a szexuális erőszak nem csak nőket érint: férfiak és fiúk is gyakran áldozatul esnek – ilyen esetekben a látencia, a társadalmi stigmák, a segítséghez fordulás hiánya hatványozottan igaz. A férfiak és fiúk ellen irányuló szexuális erőszak még mindig nem kellő súllyal szerepel a humanitárius szervezetek fókuszában.

Egyes humanitárius szervezetek ugyan már korábban is foglalkoztak a kérdéssel, 2013–2014-ben robbanásszerűen megnőtt a szexuális erőszak következményeire és áldozataira irányuló figyelem a magasabb politikai körökben és a humanitárius szervezetekben is. Az ENSZ, különböző szervezetek, államok stratégiákat, akcióterveket fogadtak el arra, hogyan előzzék meg, és kezeljék a jelenséget. Az Orvosok Határok Nélkül szervezet tisztségviselői önkritikusan vallották be, hogy évtizedes késésben voltak a boszniai és ruandai konfliktusokban elkövetett és elszenvedett szexuális erőszakra történő válaszadásban, a humanitárius segítségre történő fókuszált felkészülésben. A korábbi hatékony válasz elmaradása több okra vezethető vissza: képzés és erőforrások hiánya, vagy az attól való félelem, hogy beavatkoznak a helyi szokásokba. A humanitárius szervezetek általában az életmentő tevékenységekre helyezik a hangsúlyt: az áldozatok biztonsága, a sürgős segítségnyújtás előnyt élvez, miközben a nemi erőszak nyilvánvalóan rossz, de a nemi erőszak áldozatainak nyújtott segítség nem volt prioritás, hiszen „senki nem hal bele a nemi erőszakba”, ahogy egy humanitárius dolgozó mondta, bevallottan cinikusan. Idő kellett tehát

a humanitárius szervezeteknek is, hogy felismerjék a szexuális erőszak hosszan tartó és messzire mutató következményeit, mind az áldozat, mind a szélesebb közösség szempontjából. Ezen a felismerésen lendített a már említett 72 órán belüli HIV-fertőzést megelőző kezelés lehetősége, amely a nemi erőszak áldozatainak sürgős kezelését élet-halál kérdéssé, így prioritássá emelte.

Az áldozatok humanitárius igényei nagyon változóak, egyéni körülményektől és a kontextustól függően. Az elsődleges orvosi és pszichológiai ellátáson túl az áldozat és közössége számára a történetek elfogadása, a stigmatizáció megelőzése és a gazdasági segítségnyújtás is fontos szerepet kaphat. Fontos, hogy a közösség ne vesse ki magából az áldozatot, ne tekintse a történeteket szégyennek rá és a családjára nézve. Mindezekre felkészülésül a humanitárius szervezetek már sokszor kész tervvel rendelkeznek. Az ICRC a proaktív hozzáállás jegyében immár minden fegyveres konfliktusban abból indul ki, hogy előfordul szexuális erőszak.

Sajnos úgy tűnik, az orosz–ukrán háború sem kivétel ez alól. Több híradás is szól szexuális erőszakról, akár szisztematikus támadás részeként, akár izolált incidensként. Annak megállapítása, hogy egyes esetekben valóban történt-e szexuális erőszak, és ki milyen motivációval volt az elkövető, eljárás során fog kiderülni. Ugyanakkor nem lehet úgy tenni, mintha nem történne meg. Mivel a biztonság az első, a szexuális erőszak áldozatai sokszor még mindig nem kapnak elég figyelmet és segítséget. Ugyan el kell fogadnunk, hogy emberek szenvedése sajnos elkerülhetetlen és akár jogszerű velejárója is lehet egy háborúnak, a szexuális erőszak elkövetése semmilyen körülmények között nem lehet igazolható, és zéró toleranciát kell hirdetni vele szemben.

2022. május 12.